УДК 340.1(477)

Олександр Андрійченко,
студент Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського міжнародного університету

Олена Чернецька,
канд. юрид. наук, доцент Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського міжнародного університету

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

У науковій статті досліджено діяльність Європейського суду з прав людини та визначено значення відповідної практики Європейського суду для судової практики України. Проаналізовано діяльність Європейського суду з прав людини, роль та вплив на судову систему України, наведені відповідні приклади.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, правосуддя, рішення.

Постановка проблеми. Динамічність сучасних інтеграційних та глобалізаційних процесів ускладнює адекватне і своєчасне законодавче регулювання нових соціальних відносин, але є одним із найважливіших ознак сучасного етапу суспільного розвитку. У таких умовах національна судова система України повинна бути ефективним засобом захисту, до якого необхідно звертатися за захистом своїх прав, перш ніж шукати підтримки в Європейському суді з прав людини.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. відображає колективне розуміння універсальних моральних і правових норм для населення всієї Європи. Стаючи учасницями Конвенції, відповідні держави повинні забезпечити кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права, передбачені в правових положеннях Конвенції. Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала, що юрисдикція Європейського суду є обов'язковою на території країни згідно зі статтею 46 Європейської конвенції з питань, які стосуються тлумачення Конвенції, застосування і всебічної реалізації рішень Європейського суду з прав людини органами державної влади. Це означає, що рішення Європейського суду у справах проти України є обов'язковими для виконання Україною. Одним з аспектів такого виконання є приведення законодавства України і практики його застосування у відповідність до вимог Конвенції, тлумачення яких здійснюється Європейським судом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці практики Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя приділялася увага у наукових доробках В.Г. Буткевича, О.В. Дзери, Т.І. Дудаш, М. Карт-Фріска, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика, В.І. Манукяна, В.Є. Мармазова, А.М. Мірошниченка, В.П. Паліюка, Х.-Ю. Папіра, П.М. Рабіновича, С.П. Рабіновича, Р. Рісдала, Р.Б. Сабодаша, М. де Сальвіа, С.В. Шевчука та інших науковців. Однак натепер ця проблематика не втрачає своєї актуальності, оскільки питання та проблеми захисту прав і свобод людини в контексті євроінтеграційних процесів потребують удосконалення як за формою, так і за змістом.

Метою наукової статті є дослідження на основі принципу об'єктивності значення та ролі практики Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо детально проаналізувати практику Європейського суду, то можна побачити, що досить часто Суд у винесенні рішень звертається до своєї попередньої практики. У науковому аспекті це становить інтерес для дослідження. Зокрема, досить важливо проаналізувати таку практику на відповідність принципу stare decisis, який є здобутком англосаксонської правової системи та в правовому сенсі означає, що суди дотримуються попередніх рішень (прецедентів) та не порушують заново вже урегульовані судовою практикою питання. Принцип stare decisis є основою прецедентного права [1, с. 28].

Варто наголосити на тому, що для романо-германського типу права прецеденти не мають такого значення, як для англосаксонської системи права, за загальним правилом

© О. Андрійченко, О. Чернецька, 2019

якої будь-яке винесення рішення не обходиться без аналізу прецедентів. Утім, інколи трапляються випадки застосування прецедентної практики і в романо-германській правовій сім'ї.

Доктрина вказує, що усталена практика означає дотримання судами попередніх рішень та відмову від урегулювання питань, вже врегульованих судовою практикою раніше. Водночас постійну практику можна також розглядати як результат цієї традиції [2, с. 128]. Таким чином, багато науковців та юристів вбачають у практиці Суду ознаки прецедентної.

Актуальність дослідження питання значення судового прецеденту в діяльності Європейського суду з прав людини значно підсилюється необхідністю забезпечення належної імплементації та реалізації в Україні норм Конвенції та практики її застосування Європейським судом з прав людини. Європейський суд з прав людини неухильно дотримується доктрини фактичної обов'язковості своїх раніше прийнятих рішень. Визнаючи формальну відсутність доктрини прецеденту, Європейський суд, тим не менше, послідовно дотримується своєї попередньої практики. Суд неодноразово вказував: «Хоча Суд формально і не зобов'язаний дотримуватися своїх раніше прийнятих рішень, однак він не повинен відступати без поважних причин від прецедентів, визначених у його попередніх рішеннях в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед правом» [3].

Суд ніколи прямо не посилається на доктрину stare decisis, що є основою дії прецедентного права у країнах англо-саксонського права, але формула, яку він використовує, а саме «відповідно до незмінної судової практики» або «відповідно до усталеного прецедентного права», так само як і цитування під час прийняття рішень попередніх судових рішень, як і формула *«mutatis mutandis»*, можуть використовуватися як синоніми цієї доктрини. Для того, щоб Суд слідував своїм попереднім прецедентам, необхідна наявність їх подібності, для чого Суд застосовує «техніку розрізнень», щоб переконатися, що подібні рішення мають зв'язок між собою.

Варто наголосити на тому, що в інформаційному листі Вищого господарського суду України від 18 листопада 2003 року № 01-8/1427 зазначено, що господарським судам у здійсненні судочинства по справам, віднесеним до їх підвідомчості, необхідно застосовувати судові рішення та постанови Суду по будь-якій справі, яка перебувала у його провадженні [4].

На необхідності застосування Конвенції та практики Європейського суду наголошується також у Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 19 грудня 2011 року № 8 [5] та у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 1 березня 2013 року № 3 [6].

Разом із тим, як слушно зазначає Р.Б. Сабодаш, сьогодні існує суттєвий дисонанс між позицією Європейського суду та усталеною національною судовою практикою з окремих питань правозастосування [7, с. 112].

На думку Т.І. Дудаш, рішення Європейського суду необхідно розглядати як правоконкретизуючий прецедент, а саме як правозастосовчий акт, в якому конкретизуються норми Конвенції (враховуючи критерій юридичної природи рішень), який має прецедентний характер власне для Суду і правотворче значення для правових систем держав-учасниць Конвенції.

На обґрунтування своєї позиції автор звертає увагу на те, що рішення Європейського суду не містять юридичних норм чи принципів права, а лише формулюють правові позиції, які створюються в результаті конкретизації Конвенції. Крім того, Суд не пов'язаний своїми попередніми рішеннями з аналогічних справ і у разі необхідності може відступити від них з належною мотивацією зміни своєї позиції, що не дозволяє розглядати рішення Європейського суду як прецедент [8, с. 176].

На нашу думку, необхідність застосування Конвенції та рішень Європейського суду у здійсненні правосуддя національними судами є очевидною за умови наявності в українському законодавстві прогалин у регулюванні прав людини та основоположних свобод, які визначені у Конвенції та протоколах до неї.

Окрім цього, практика Європейського суду є необхідною для реалізації на практиці основних принципів Конвенції, оскільки чинному законодавству вони не відомі (наприклад, «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція» тощо).

На думку Р.Б. Сабодаша, для вирішення питання щодо доцільності кваліфікації практики Європейського суду як джерела національного права необхідно, перш за все, визначити сутність поняття «джерело права» та оцінити, чи відповідає певним критеріям рішення Європейського суду [8, с. 177].

Незалежно від критеріїв класифікації джерел права, їх видів та змісту всі вони виступають в межах тієї або іншої правової системи як єдине ціле, що формує відповідну національну правову систему та наповнює її конкретним нормативним змістом.

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на позицію Р.А. Майданика, відповідно до якої під «джерелом права» необхідно розуміти фактори, які створюють зміст права, та фактори, що надають праву загальнообов'язкового значення [9, с. 48].

Необхідно додати, що для того, аби джерело права набуло якостей обов'язковості та всезагальності, необхідним є його офіційне визнання, інакше кажучи, таке джерело права повинно бути санкціоноване органами правотворчої влади.

Треба зазначити, що Європейський суд у своїй практиці застосовує правило ratione materiae – критерій прийнятності скарг, який полягає в тому, що скарга повинна відповідати основним положенням Конвенції.

На думку Суду, право або свобода, про які йдеться, повинні гарантуватися та захищатися Конвенцією. До того ж Європейський суд зазначає, що хоча Конвенція повинна тлумачитися у світлі умов сьогодення, Суд не може на основі цього принципу вивести з Конвенції шляхом еволюційного тлумачення право, яке було б випущено під час підготовки документа [10].

Таким чином, Європейський суд не встановлює прав, які не були гарантовані Конвенцією, інакше кажучи, практика Суду не може вважатися джерелом права по відношенню до права Конвенції.

Але аналіз конкретних судових рішень також свідчить про те, що тлумачення Судом Конвенції встановлює нові правила поведінки для держав-учасниць.

Можна зробити висновок, що рішення Європейського суду є особливою формою прецеденту, що створюється наднаціональним органом, і є обов'язковою для власне наднаціонального органу та держав-учасниць Конвенції.

Визнання практики Суду джерелом права в Україні зумовлено також міркуваннями практичної доцільності, оскільки, як правильно зауважила Венеціанська Комісія «За демократію через право», за умови обмеженості державних ресурсів набагато краще витрачати фінанси на проведення необхідних реформ, які допоможуть запобігти порушенням Конвенції, ніж сплачувати справедливу сатисфакцію тим особам, що вже страждають від таких порушень [11].

Фактично в системі захисту прав людини спостерігається одночасне співіснування національного та міжнародного режиму захисту прав людини, які доповнюють одне одного.

У цьому сенсі Конвенція може виступати квазіконституцією у сфері захисту прав людини. Згідно з положеннями статті 53 Конвенції, ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи зневажає будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої держави-учасниці Конвенції чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є. Тобто це положення провело чітку межу юрисдикцію Суду та встановило обмеження щодо міри його впливу на правову систему держави [12, с. 152].

Тлумачення з боку держав положень Конвенції не несе загрози, оскільки воно здійснюється в рамках вже закріплених Конвенцією прав.

Щодо тлумачення як верховними, так і конституційними судами положень Конвенції, то вбачається їх зв'язок із Європейським судом, який виглядає як «остання інстанція» щодо визначення змісту норм та застосування Конвенції по відношенню до вищих судів держав. В основу порівняння Суду з конституційним судом можуть бути покладені два критерії: матеріальний критерій та формальний критерій.

Матеріальний критерій ідентифікує Суд, а точніше, визначає предмет контролю, який він здійснює. Вироблення Судом уніфікованого підходу до застосування Конвенції дозволяє покращити виконання зобов'язань за Конвенцією на національному рівні шляхом внесення відповідних законодавчих та адміністративних змін. У цьому сенсі дійсно Конвенція та практика суду формують «квазіконституцію» із захисту прав людини. Також варто вказати на особливість Суду, який у процесі динамічного тлумачення може розширити зміст прав, закріплених Конвенцією. Врешті-решт, як і класичний конституційний суд, Суд ставить за кінцеву мету забезпечення індивідуальних гарантій від свавілля державної влади.

Говорячи про питання застосування практики Європейського Суду конституційними судами, варто сказати, що в багатьох країнах вже існує добре вироблений та напрацьований механізм. У рішенні Конституційного суду Іспанії було закріплено, що прецедентна практика Європейського суду має розглядатися як засіб тлумачення прав та свобод людини, закріплених Конституцією Іспанії, а також такий, що має пряму дію [13, с. 113].

Крім того, діяльність Європейського суду можна порівняти з верховними судами, оскільки рішення Суду можуть містити вимогу для держави вжити заходів індивідуального характеру з метою перегляду рішення національного суду.

Так, досить яскравою є справа «Сокуренко і Стригун проти України» [14], де Верхо-

вний Суд України (далі – Верховний суд або ВСУ), керуючись Конституцією України, на правах найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції скасував рішення Вищого господарського суду, який є касаційною інстанцією у господарських справах. Заявники вказували, що це було порушенням статті 6 Конвенції, оскільки ВСУ не був судом, «встановленим законом» (п. 1 ст. 6 Конвенції) для вирішення їхньої справи.

Відповідно до практики Суду термін «встановлений законом» у статті 6 Конвенції спрямований на гарантування того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом» (див. рішення у справі «Занд проти Австрії» (Zand v. Austria), заява № 7360/76, доповідь Комісії від 12 жовтня 1978 року). Крім того, фраза «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність [15, с. 191].

Справа «Сокуренко і Стригун проти України» є важливою не лише в плані вказівки Європейським Судом на перевищення повноважень ВСУ, але і в плані підтвердження неможливості посилання на пряму дію Конституції України з метою виправдання застосування принципу законності, що може порушити права людини.

Питання застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини набуває особливої актуальності й для судів загальної юрисдикції.

Говорячи про вплив практики Суду на суди загальної юрисдикції, варто вказати, що Верховний Суд України загалом підтримує таке ставлення до прецедентного права Європейського Суду, на підтвердження чого можна навести його правову позицію, висловлену у рішенні від 14 липня 2005 року у справі щодо виконання рішення «Мельниченко проти України» стосовно бездіяльності Центральної виборчої комісії України: «... рішення Європейського суду з прав людини, якими надаються тлумачення та практика застосування положень Конвенції, є формою прецедентного права, що розширює нормативний обсяг Конвенції, встановлюючи нові загальнообов'язкові правила» [16]. Але суди загальної юрисдикції неохоче беруть до уваги практику Суду та керуються нею в ухваленні рішення.

Висновки

Враховуючи відповідний вплив на правову систему України та на судову практику взагалі, вважаємо, що питання виконання рішень є прерогативою у подальшій розбудові України як демократичної, правової та соціальної держави, а також буде відповідати взятим нею зобов'язанням як члена Ради Європи та учасника Конвенції 1950 року. Механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини був визначений в Україні спеціальним законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», тобто створені відповідні передумови на національному рівні, і, на нашу думку, Україна стала на шлях європейського виміру прав людини.

Втім, на підставі вищевикладеного слід наголосити, що комплексний вплив практики Суду повинен кореспондувати і законодавчим змінам для ефективного виконання зобов'язань України в рамках положень Європейської Конвенції, що потребує натепер конкретних та негайних кроків, виходячи з того, що судова практика є динамічною, але вона потребує відповідних стандартів, де найголовнішим стандартом є саме виконання державою судового рішення.

Список використаних джерел:

1. Кросс Р. Прецедент в английском праве / пер. с англ. Москва, 1985. 245 с.
2. Gerards J., Fleuren J. Implementation of the European Convention on Human Rights and of the judgments of the ECtHR in national case-law. A *comparative analysis*. 2014. 455 p.
3. Рішення Суду Chapmann v. the United Kngdom (2001), para.70; l.v.the United Kingdom (2002), para. 54.
4. Практика Вищого господарського суду України. URL: https://dna.arbitr.gov.ua/sud5030/dla_sybektiv_gospod_dialnosti/zahist_prav_vgsu/\ (дата звернення: 17.03.2019).
5. Про судову практику вирішення адміністративними судами спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням статті 6 Закону України «Про соціальний захист дітей війни» : Постанова ВАС від 19 грудня 2011 року № 8. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ASS00115.html (дата звернення: 17.03.2019).
6. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : Постанова від 01 березня 2013 року № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13 (дата звернення: 17.03.2019).
7. Сабодаш Р. Б. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. № 9. С. 140-145.
8. Дудаш Т.І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. № 2. С. 173-179.
9. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. Київ: Алерта, 2012. Т. І. 472 с.

10. Рішення Великої палати у справі «Броньовскі проти Польщі» від 22 червня 2004 року, заява № 31443/96. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/SO1119 (дата звернення: 17.03.2019).

11. Opinion on the implementation of the judgments of the European Court of Human Rights adopted by the Venice Commission at its 53 Plenary Session (Venice, 13-14 December 2002), para.90. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)034-e (Last accessed: 17.03.2019).

12. Anagnostou D. European Court of Human Rights: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy. Edinburgh University Press, 2013. 345 p.

13. Шевчук С. В. Судовий прецедент у діяльності Європейського Суду з прав людини та його вплив на правову систему України. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2007. № 5(67). С. 114-115.

14. Case of Sokurenko and Strygun v. Ukraine. Judgement of the European Court of human rights of 11 December 2006. URL : http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-76467 (Last accessed: 17.03.2019).

15. Leanza P., Pridal O. The right to a fair trial: Article 6 of the European Convention on Human Rights. Wolters Kluwer Law & Business, 2014. 456 p.

16. Рішення Верховного Суду України від 14 липня 2005 року. Закон і бізнес. 2005. № 39. 24-30 вересня.

В статье исследована деятельность Европейского суда по правам человека и определено значение соответствующей практики Европейского суда для судебной практики Украины. Проанализирована деятельность Европейского суда по правам человека, ее роль и влияние на судебную систему Украины, приведены соответствующие примеры.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, правосудие, решение.

The article examines the activities of the European Court of Human Rights and defines the relevance of the relevant practice of the European Court for the jurisprudence of Ukraine. The work of the European Court of Human Rights, its role and influence on the judicial system of Ukraine are analyzed, the corresponding examples are given.

Key words: European Court of Human Rights, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, justice, decision.